

KARAKALPAK TÜRKÇESİ GRAMER TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

YARD. DOÇ. DR. CEYHUN VEDAT UYGUR

(Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu'na Katkılar)

Bilindiği gibi, Türk dünyasının, birbirine yaklaşmasının ve birbirini anlamasının temel vasıtası dildir. Dil sayesinde iletişim kurulacak, dil sayesinde yazılanlar okunup anlaşılacak ve dil sayesinde bilimsel araştırmalar hızlanıp gelişecektir. Özellikle bilimsel araştırmalarda Türk dünyasının kullandığı terimleri bilmek ve anlamak son derece önemlidir. Güzel sanatlarla ilgili (resim, müzik, el sanatları, tiyatro, spor vb.) terimler, askerî terimler, edebiyat ve folklor terimleri, dil terimleri vb. bu açıdan önem arz etmektedir. Her bir bilim veya sanat dalıyla ilgili bilim adamlarının, söz konusu terimleri tespit etmesi, karşılaştırmalı bir tarzda ortaya koyması gerekmektedir. Böylelikle, birbirimizi anlama ve anlatmanın dışında, terim yapma veya benimsemede ortak noktalarda buluşma imkânı da doğmuş olacaktır.

Biz bu yazımızda terimin gramer ve dil boyutu ile ilgili olarak, Karakalpak Türklerinin kullandığı gramer terimlerini tanıtmaya çalıştık.

Doktoramı bitirdiğim 1995 yılından beri, çalışmalarım Karakalpak Türkleri ve edebiyatı üzerinde yoğunlaştı. Değerli hocalarımla teşviki ve bu alandaki çalışmaların azlığı, beni bu lehçe üzerinde özellikle çalışmaya sevk etti. Karakalpak Türkçesi gramer terimlerini hazırlama işinde de, değerli hocamız Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali'nin öncülüğünde hazırlanmış olan *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu* adlı kıymetli çalışma, benim için ayrı bir teşvikçi oldu. Çünkü *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*'nda Karakalpak Türkçesi gramer terimleri yer almamaktaydı. Nitekim Sayın Naskali, "*Gramer terimlerinin Yakutça, Çuvaşça, Karakalpakça, Kırım Tatarcası, Karaimce karşılıkları maalesef, çalışmaya dahil edilemedi. Kılavuz ileride yeniden basılacak olursa Yakutça,*

Çuvaşça, Karakalpakça, Kırım Tatarcası, Karaimce karşılıklarını da elbette ilâve etmek isteriz” demektedir. (a.g.e. s.12)

Bu yazıda, 250 civarında Karakalpak Türkçesi gramer terimi bulunmaktadır. Yalnız biz, terimlerin hem Karakalpak Türkçesi hem de Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını ayrı ayrı (alfabetik sırayla) madde başı yaptık. Terimler hazırlanırken, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*'ndaki madde başı terimler dikkate alınmış, ama oradaki madde başlarının dışında kalan bazı terimler de buraya ilâve edilmiştir. Yalnız, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*'nda madde başı olarak yer alan her terimin Karakalpakça karşılığını bulamadık. Yani bu yazıdaki Karakalpak gramer terimleri, bu anlamda eksik kalmıştır. Eksikliklerin tamamlanması için değerli Karakalpak “apa”m *Prof. Dr. Sarıgül Bahadırova*'dan yardım istemiştım. Sayın Bahadırova, kendisine ilettiğim terimlerin Karakalpakça karşılıklarını bana gönderdiğini ifade etti. Ama maalesef bunlar –aradan bir yıldan fazla süre geçmesine rağmen- elime ulaşmadı.

Karakalpak gramer terimleri, elimizde mevcut olan Karakalpak Türkçesi ile ilgili gramer kitaplarından çıkarılmıştır. (Bu kitapların isimleri, Kaynakça olarak ayrıca verilmiştir.) Terimlerin çeviri yazısı, Sürekli Türk Dili Kurultaylarında benimsenen Lâtin esaslı ortak Türk alfabesi ile yapılmıştır. Yani Türk alfabesine biri ünlü dördü ünsüz olmak üzere beş ses (ä (açık e), x, q, ñ, w) ilâve edilerek Karakalpak Kiril alfabesi transkribe edilmiştir.

Bu yazıya konulamayan Karakalpak gramer terimlerinin daha sonra tamamlanacağını ümit ve temenni ediyorum.

Türkçe- Karakalpakça:

-A-

açık diftong, ikinci sesi ünlüyle biten diftong (ye, wo, wö gibi): aşiq diftong
açık hece: aşiq buwın
adlandırma: atama
ağız: awız
ağız: dialekt
aitlik eki: postfiks
akıcı ünsüz: sonor dawıssız
akıcı ünsüzler (l, m, n, ñ, r, w, y) için kullanılmaktadır: sonor
akustik: akustika
alfabe: alfavit
ana cümle, temel cümle: bas gäp
anamlı (isim, sıfat, zamir vb.) sözler: mänili sözler
asıl sayı: sanaq sanlıq
atasözü: maqal
avurt: urt
aynen tekrarlı sıfatlar: tākırar kelbetlikler

-B-

bağlaçlar: dānekerler
bağlama edatları: dānekerler
basit cümle: jay gäp
belirlilik zamiri: belgilew almasıǵı
belirsizlik sayı ismi (sıfatı): şamalıq san
belirsizlik zamiri: belgisizlik almasıǵı
benzeşme: assimilyatsiya, assimilyatsiya qubılısı, säykelesiw
benzeşmeme, disimilasyon: säykeslespew (bk. dissimilyatsiya)
bir sesi başka, diğer sesleri aynı olan kelimeler (tay/say gibi): kvaziomonim
birinci şahıs iyelik ekleri: birinşi bettiñ tartım affiksleri
birinci şahıs: birinşi bet
birinci teklik şahıs: birinşi bettiñ birlik san forması
birleşik cümle: qospa gäp
birleşik fiil: qospa feyil
birleşik sıfatlar: qospa kelbetlikler
birleşik sözler: qospa sözler, sostavlı sözler

boğumlanma: artikulyatsiya

bulunma hâli: orın sepligi

-C-

cevher fiili, yardımcı fiil: tolıqsız feyil

cins isimleri: ğalabalıq atlıqlar

cinsiyet: rod, rod kategoriyası, jınıslıq mâni

cümle başı edatları: bağındırıwşı dänekerler

cümle unsurları: ğap aǵzaları

-Ç-

çekim edatı: tirkewiş

çekim eklerinden hâl, iyelik ve şahıs ekleri: söz türlendiriwşi affiksler

çekim eklerinin genel adı: jalǵaw

çıkma (hâli): şıǵıs

çıkma hâli: şıǵıs sepligi

çift dudak ünsüzü: qos erinlik dawıssız

çok anlamlı: köp mânili

çokluk (eki): köplik

çokluk birinci şahıs eki: birinşi bettiñ köplik san forması

-D-

damak: tañlay

damak ünsüzü: tañlay dawıssız

dar (ünlü): qısıq

deyim: frazeologiya, turaqlı söz dizbegi

diftong: diftong

dil: til

dil bilgisi: grammatika

dil bilimi: til ilimi

dil gerisi, arka dil ünsüzleri: til artı (dawıssızları)

dil ortası ünsüzleri: til ortası (dawıssızları)

dil önü, dış ucu ünsüzleri: til aldı (dawıssızları)

disimilasyon: dissimilyatsiya

dönüşlü fiil: özlük däreje, feyildiñ özlük därejesi

dönüşlülük zamiri: özlük almasıǵı

dudak-dış ünsüzü: erinlik tislik dawıssız

dudaksıl, dudak ünsüzü: erinlik (labial') dawıssız
düz (ünlü): eziwlik

-E-

edebî dil, yazı dili: ädebiy til
edilgen/pasif fiil: feyildiñ belgisiz дәrejesi
ek: affiks, qosımşa
eklemeli dil (bk. jalğamalı til): agglyutinativlik til
emir cümlesi: buyırq gäp
emir kipi: buyırq meyl
eş anlamlı, eş fonksiyonlu (ek): sinonim
etken çatı: tüp дәreje, feyildiñ tiykarğı дәrejesi
ettirgen/faktitif: özgelik дәreje, feyildiñ özgelik дәrejesi

-F-

fiil: feyil
fiil kökü: feyil tübiri
fiilden türeme fiil: feyil tiykarlı dörendi feyil
fiilden türeme isim: feyil tiykarlı dörendi atlıq
fiil soylu yüklem: feyil bayanlawış

-G-

geçişli fiil: awıspalı feyil
geçişsiz fiil: awıspasız feyil
geçmiş zaman: ötken mähel
gelecek zaman: keler mähel
geniş (ünlü): aşıq
geniz sesi: murınlıq dawıs
genzel, akıcı ünsüz (m, n, ñ): murınlıq sonor dawıssız
genzel, nazal: murınlıq
gerileyici benzeşme: regressiv assimilyatsiya, keyinli täsir
gramer hâlleri: grammatikalık seplikler

-H-

hâl: seplik
hâl ekleri: seplik affiksleri
hâl ve miktar zarflarını içine alan terim: sapalıq räwişler
hâl zarfı: sın räwişi
halk dili: xalıq tili

harf: härip
hece kaynaşması; ses düşmesi: eliziya qubılısı
hece: buwın
hecelere bölmek, heceleme: buwınğa böliw

-İ-

ikinci sesi ünsüzle biten diftong, kapalı diftong (ıy, iy, uw, üw gibi): tuyıq diftong
ilerleyici benzeşme: progressiv assimilyatsiya, aylandırıwdıñ ilgerili täsiri, usastırıwdıñ ilgerili täsiri
ilgi hâli: iyelik sepligi
imlâ, yazım şekli: orfografiya
ince ünlü: til aldı dawışlısı, jıñışke dawıs
isim cümlesi: ataw gäp
isim çekimi: atlıqtıñ sepleniwi
isim fiil grubu: häreket atı feylli toplam
isim fiil: häreket atı feylli
isim hâl ekleri: atlıqtıñ seplik affiksleri, atlıqtıñ seplik jalğawları
isim soylu yüklem: atawış bayanlawış
isim tamlaması: iyelik seplikli atawış söz dizbegi, izafetlik baylanıstağı atlıqlı atawış söz dizbegi
isimden türeme isim: atawış tiykarlı dörendi atlıq
istek kipi: tilek meyil, maqset meyili
işaret sıfatı: siltew kelbetliğı
işaret zamiri: siltew almasığı
işlek (ek, kelime): önimli
işlek olmayan (ek, kelime): önimsiz
işteş çatı: şeriklik дәreje, feyildiñ şeriklik дәrejesi
iyelik ekleri: tartım affiksleri

-K-

kalın ünlü: juwan dawıs
kapalı hece: tuyıq buwın
karşılaştırma: salıstırıw, salıstırma
kaynaşmış birleşik sözler: birikken sözler
kelime çeşitleri: söz şaqapları
kelime grupları: söz dikbekleri, söz toparları
kelime kökü: tübir, tübir morfema
kesik cümle: tolıq emes gäp

kesir sayı ismi (sıfatı): bölşek san
kısaltmalı birleşik sözler: qısqarğan sözler
konsonlar, ünsüzler: dawıssız ses, konsonantizm
kök söz, basit isim: tübir morfema
kökteş söz, aynı kökten türemiş sözler: tübirles sözler
küçük dil: kişkene til

-M-

mana, anlam: mäni
metatez, ünsüz yer değıştirmesi: orın almasırw, metateza
miktar zarfları: muğdar дәrece räwişi
morfem, şekil birimi: morfema
morfoloji, şekil bilgisi: morfologiya
mücerret: abstrakt
münasebet sıfatı: qatnaslıq kelbetlik
müşahhas: konkret

-N-

nazal n: kişkene tillik dawıssız ñ, kişkene tillik jabısıñqı sonor ñ, murınlıq fonema ñ
nesne isimleri: betlik emes atlıqlar
nesne, düz tümleç: tuwra tolıqlawış
niteleyen (sıfat tamlamalarında): anıqlawşı
nokta: toçka

-O-

olumlu cümle: bolımlı gäp
olumlu fiil: bolımlı feyil, feyildiñ bolımlı forması
olumsuz fiil: bolımsız feyil, feyildiñ bolımsız forması
olumsuzluk zamiri: bolımsızlık almasığı
olumsuzluk: bolımsızlıq
orta hece ünlüsünün düşmesi (awız-ı >awzı, kewil-i> kewli “gönlü” gibi): eliziya
ortada ünlü türemesi (metr> metir “metre”, litr> litir “litre”, mülk> mülük gibi): epenteza

-Ö-

özel isimler: menşikli atlıqlar
özne, fail: baslawıs, iye

-P-

patlayıcı, süreksiz (ünsüz): jarılıwşı
pekiştirme zarflarının dışında kalan zarflar: jağdaylıq räwişler
protez, başta ünlü türemesi (rahmet> irahmet gibi): proteza

-S-

sayı ismi: sanlıq
sebeb-maksat zarfı: sebep-maqset räwişi
sentaks, cümle bilgisi: sintaksis
sert damak: qattı tañlay
sesteş: omonim, ommorfema
sıfat fiil grubu: kelbetlik feylli toplam
sıfat fiil: kelbetlik feyil
sıfat tamlaması: bağınañqı komponenti kelbetlikten bolğan atawış söz dizbegi
sıfat: kelbetlik
sıfatlarda azlık derecesi: jay дәrece
sıfatlarda karşılaştırma derecesi: salıstırma дәrece
sıfatlarda pekiştirme derecesi: arttırıw дәrecesi
sıra sayı ismi (sıfatı): qatarlık san
sıralı birleşik cümle: dizbekli qospa gäp
singarmonizm: singlarmonizm
somut isim: konkret atlıq
sonda ünlü türemesi (bank> banka, banki gibi): epiteza
soru cümlesi: soraw gäp
soru edatları: soraw janapayları
soru zamiri: soraw-qatnas almasıǵı
soyut isim: abstrakt atlıq
sözün manasını deǵıstirmeyen ekler: forma jasawşı affiksler
sürekli, sızıcı ünsüzlerin genel adı: juwısıñqı
süreksiz ünsüzlerin genel adı: jabısıñqı

-Ş-

şahıs ekleri: betlew jalǵaw
şahıs isimleri: betlik atlıqlar
şahıs zamiri: betlew almasıǵı
şart cümlesi: şart bağınañqılı qospa gäp
şart kipi: şart meyil
şimdiki zaman: hāzirgi mähāl

-T-

tam cümle, kesik olmayan cümle: tolıq gäp
tek kelimelik sıfatlar: jay kelbetlikler
tekil isim: dara atlıq
teklilik: jekkelik, birlik
tekrarlar: jup sözler
tekrarlardan meydana gelmiş sıfatlar: jup kelbetlikler
tildiñ tik jağdayı: Seslerin ağızdan çıkarken dilin ağız içinde alçalıp yükselmesini ifade eden terim. Buna göre dil ya qısıq köteriñki (dar yükseklik), ya orta köteriñki (orta derecede yüksek) yahut aşıq, tüsiñki, jazıq köteriñki (yükseklik derecesi en düşük) bir konumda bul
titreyici, titreşimli (ünsüz): dirildewik
tonlama: intonatsiya
tonlu: ünli
tonsuz: ünsiz
topluluk ismi: jämlewşi atlıq
topluluk sayı ismi (sıfatı): jıynaqlaw san
türemiş sıfatlar: dörendi kelbetlikler
türemiş söz: dörendi söz

-U-

umumîlik zamirleri: jämlew almasıǵı

-Ü-

üleştirme sayı ismi (sıfatı): toplaw san
ünlem cümlesi: ündew gäp
ünlemler: tañlaq sözler
ünlüler: dawıslılar
ünsüzler: dawıssızlar

-V-

vasıta (hâli): kömekles

-Y-

yalın (hâl): ataw
yalın hâl, aslı hâl: tiykarǵı seplik, ataw seplik
yan cümle, cümlecik: baǵınıñqı gäp
yansımalar: eliklewişler
yapım eki: söz jasawşı qosımta, söz jasawşı affiks.

yardımcı fiil: kömekşi feyil
yardımcı morfepler, ekler: qosımşa morfema
yardımcı sözler (edat, bağlaç ve ünlemler): kömekşi sözler
yer tamlayıcısı, dolaylı tümleç ve zarf tümleci: qıya tolıqlawış
yer zarfı: orın räwişi
yer-mekân hâlleri: keñislik (prostranstvarlıq) seplikler
yönelme hâli: barıs sepligi
yumuşak damak: jumsaq tañlay
yutak, gırtlak (ünsüzü): jutqınşaq, kömekey
yuvarlak ünlü: erinlik dawıs
yüklem: bayanlawış
yükleme (hâli): tabıs
yükleme hâli: tabıs sepligi
yüksek vurgu: köteriñki pät

-Z-

zaman (fiilde): mähäl
zaman zarfı: waqıt räwişi
zamir: almasıq
zarf fiil, gerundium: hâl feyil
zarf: räwiş
zıt anlamlı isimler: antonim

Karakalpakça- Türkçe

-A-

abstrakt: mücerret, soyut
abstrakt atlıq: soyut isim
ädebiy til: edebî dil, yazı dili
affiks: ek
agglyutinativlik til: eklemeli dil (bk. jalğamalı til)
akustika: akustik
alfavit: alfabe
almasıq: zamir
anıqlawşı: niteleyen (sıfat tamlamalarında)
antonim: zıt anlamlı isimler
artikulyatsiya: boğumlanma

arttırıw дәrecesi: sıfatlarda pekiştirme derecesi
assimilyatsiya, assimilyatsiya qubılısı: benzeşme
aşıq: geniş (ünlü)
aşıq buwın: açık hece
aşıq diftong: açık diftong, ikinci sesi ünlüyle biten diftong (ye, wo, wö gibi)
atama: adlandırma
ataw: yalın (hâl)
ataw gäp: isim cümlesi
ataw seplik: yalın hâl, aslı hâl
atawış bayanlawış: isim soylu yüklem
atawış tiykarlı dörendi athıq: isimden türeme isim
atlıqtıñ sepleniwi: isim çekimi
atlıqtıñ seplik affiksleri (jalğawları): isim hâl ekleri
awıspalı feyil: geçişli fiil
awıspasız feyil: geçişsiz fiil
awız: ağız
aylandırıwdıñ ilgerili täsiri: ilerleyici benzeşme

-B-

bağındırıwşı dänekerler: cümle başı edatları
bağınıñqı gäp: yan cümle, cümlecik
bağınıñqı komponenti kelbetlikten bolğan atawış söz dizbegi: sıfat tamlaması
barıs sepligi: yönelme hâli
bas gäp: ana cümle, temel cümle
baslawıs özne, fail
bayanlawış: yüklem
belgilew almasıǵı: belirlilik zamiri
belgisizlik almasıǵı: belirsizlik zamiri
betlew almasıǵı: şahıs zamiri
betlew jalğaw: şahıs ekleri
betlik athıqlar: şahıs isimleri
betlik emes athıqlar: nesne isimleri
birikken sözler: kaynaşmış birleşik sözler
birinşi bet: birinci şahıs
birinşi bettiñ birlik san forması: birinci teklik şahıs
birinşi bettiñ köplik san forması: çokluk birinci şahıs eki
birinşi bettiñ tartım affiksleri: birinci şahıs iyelik ekleri

birlik: teklik
bolumlu feyil, feyildiñ bolumlu forması: olumlu fiil
bolumlu gäp: olumlu cümle
bolumsuz feyil, feyildiñ bolumsuz forması: olumsuz fiil
bolumsuzluk almasıǵı: olumsuzluk zamiri
bolumsuzlıq: olumsuzluk
bölşek san: kesir sayı ismi (sıfatı)
buwin: hece
buwinğa böliw: hecelere bölmek, hecelemek
buyırq gäp: emir cümlesi
buyırq meyil: emir kipi

-D-

dara atlıq: tekil isim
dawışılar: ünlüler
dawıssız ses: konsonlar, ünsüzler
dawıssızlar: ünsüzler
dänekerler: bağlama edatları, bağlaçlar
dialekt: aǵız
diftong: diftong
dirildewik: titreyici, titreşimli (ünsüz)
dissimilyatsiya: disimilasyon
dizbekli qospa gäp: sıralı birleşik cümle
dörendi kelbetlikler: türemiş sıfatlar
dörendi söz: türemiş söz

-E-

eliklewişler: yansımalar
eliziya: orta hece ünlüsünün düşmesi (awız-ı>awzı, kewil-i>kewli “gönlü” gibi)
eliziya qubılısı: hece kaynaşması; ses düşmesi
epenteza: ortada ünlü türemesi (metr> metir “metre”, litr> litir “litre”, mülk> mülük gibi)
epiteza: sonda ünlü türemesi (bank> banka, banki gibi)
erinlik (labial’) dawıssız: dudaksıl, dudak ünsüzü
erinlik dawıs: yuvarlak ünlü
erinlik tislik dawıssız: dudak-diş ünsüzü
eziwlik: düz (ünlü)

-F-

fevil: fiil
fevil bayanlawış: fiil soylu yüklem
fevil tiykarlı dörendi athq: fiilden türeme isim
fevil tiykarlı dörendi fevil: fiilden türeme fiil
fevil tübiri: fiil kökü
fevildiñ belgisiz дәrejesi: edilgen/pasif fiil
fevildiñ tiykarğı дәrejesi: etken çatı
forma jasawşı affiksler: sözün manasını değiştirmeyen ekler
frazelogiya: deyim

-G,-Ğ-

gäp ağzaları: cümle unsurları
grammatika: dil bilgisi
grammatikalık seplikler: gramer hälleri
galabalıq atlıqlar: cins isimleri

-H-

hâl fevil: zarf fiil, gerundium
häreket atı fevili: isim fiil
häreket atı fevilli toplam: isim fiil grubu
härip: harf
häzirgi mähäl: şimdiki zaman
xalıq tili: halk dili

-İ-

intonatsiya: tonlama
ie: özne, fail
iyelik sepligi: ilgi hâli
iyelik seplikli atawış söz dizbegi: isim tamlaması
izafetlik baylanıstağı atlıqlı atawış söz dizbegi: isim tamlaması

-j-

jabısıñqı: süreksiz ünsüzlerin genel adı
jağdaylıq räwişler: pekiştirme zarflarının dışında kalan zarflar
jalğaw: çekim eklerinin genel adı
jarılıwşı: patlayıcı, süreksiz (ünsüz)
jay дәrece: sıfatlarda azlık derecesi
jay gäp: basit cümle

jay kelbetlikler: tek kelimelik sıfatlar
jämlew almasıǵı: umumîlik zamirleri
jämlewşi atlıq: topluluk ismi
jekkelik: teklik
jımslıq mäni: cinsiyet
jıynaqlaw san: topluluk sayı ismi (sıfatı)
jiñişke dawıs: ince ünlü
jumsaq tañlay: yumuşak damak
jup kelbetlikler: tekrarlardan meydana gelmiş sıfatlar
jup sözler: tekrarlar
jutqınşaq, kömekey: yutak, gırtlak (ünsüzü)
juwan dawıs: kalın ünlü
juwısıñqı: sürekli, sızıcı ünsüzlerin genel adı

-K-

kelbetlik: sıfat
kelbetlik feyil: sıfat fiil
kelbetlik feylli toplam: sıfat fiil grubu
keler mähel: gelecek zaman
keñislik (prostranstvarlıq) seplikler: yer-mekân hâlleri
keyinli täsir: gerileyici benzeşme
kişkene til: küçük dil
kişkene tillik dawıssız ñ: nazal n
kişkene tillik jabısıñqı sonor ñ: nazal n
konkret: somut, müşahhas
konkret atlıq: somut isim
konsonantizm: konsonlar, ünsüzler
kömekles: vasıta (hâli)
kömekşi feyil: yardımcı fiil
kömekşi sözler: yardımcı sözler (edat, bağlaç ve ünlemler)
köp mänili: çok anlamlı
köplik: çokluk (eki)
köteriñki pät: yüksek vurgu
kvaziomonim: bir sesi başka, diğer sesleri aynı olan kelimeler (tay/say gibi)

-Q-

qatarlık san: sıra sayı ismi (sıfatı)
qatnaslıq kelbetlik: münasebet sıfatı

qattı tañlay: sert damak
qısıq: dar (ünlü)
qıs qarğan sözler: kısaltmalı birleşik sözler
qıya tohqlawış: yer tamlayıcısı, dolaylı tümleç ve zarf tümleci
qos erinlik dawıssız: çift dudak ünsüzü
qosımşa: ek
qosımşa morfema: yardımcı morfemler, ekler
qospa feyil: birleşik fiil
qospa gâp: birleşik cümle
qospa kelbetlikler: birleşik sıfatlar
qospa sözler: birleşik sözler

-M-

maqal: atasözü
maqset meyili: istek kipi
mähäl: zaman (fiilde)
mäni: mâna, anlam
mänili sözler: anlamlı (isim, sıfat, zamir vb.) sözler
menşikli athqlar: özel isimler
metateza: metatez, ünsüz yer değıştirmesi
morfema: morfem, şekil birimi
morfologiya: morfoloji, şekil bilgisi
muğdar дәrece räwişi: miktar zarfları
murınlıq: genzel, nazal
murınlıq dawıs: geniz sesi
murınlıq fonema ñ: nazal n
murınlıq sonor dawıssız: genzel, akıcı ünsüz (m, n, ñ)

-O-

ommorfema: sesteş
omonim: sesteş
orfografiya: imlâ, yazım şekli
orın almastırıw: metatez, ünsüz yer değıştirmesi

orın räwişi: yer zarfı

orın sepligi: bulunma hâli

-Ö-

önimli: işlek (ek, kelime)

önimsiz: işlek olmayan (ek, kelime)

ötken: mähel geçmiş zaman

özgelik дәreje, feyildiñ özgelik дәrejesi: ettirgen/faktitif

özlik almasıǵı: dönüşlülük zamiri

özlik дәreje, feyildiñ özlik дәrejesi: dönüşlü fiil

-P-

postfiks: aitlik eki

progressiv assimilyatsiya: ilerleyici benzeşme

proteza: protez, başta ünlü türemesi

-R-

räwiş: zarf

regressiv assimilyatsiya: gerileyici benzeşme

rod, rod kategoriyası: cinsiyet

-S-

salıstırıw, salıstırma: karşılaştırma

salıstırma дәrece: sıfatlarda karşılaştırma derecesi

sanaq sanlıq: asıl sayı

sanlıq: sayı ismi

sapañ räwişler: hâl ve miktar zarflarını içine alan terim

säykelesiw: benzeşme

säykeslepew (bk. dissimilyatsiya): benzeşmeme, disimilasyon

sebep-maqset räwişi: sebep-maksat zarfı

seplik: hâl

seplik affiksleri: hâl ekleri

sın räwişi: hâl zarfı

siltew almasıǵı: işaret zamiri

siltew kelbetliǵı: işaret sıfatı

singarmonizm: singarmonizm

sinonim: eş anlamlı, eş fonksiyonlu (ek)

sintaksis: sentaks, cümle bilgisi

sonor, sonor dawıssız: akıcı ünsüzler (l, m, n, ñ, , r, w, y) için kullanılmaktadır

soraw gäp: soru cümlesi
soraw janapayları: soru edatları
soraw-qatnas almasıǵı: soru zamiri
sostavlı sözler: birleşik sözler
söz dikbekleri, söz toparları: kelime grupları
söz jasawşy qosımta (affiks): yapım eki
söz şaqapları: kelime çeşitleri
söz türlendiriwşi affiksler: çekim eklerinden hâl, iyelik ve şahıs ekleri

-Ş-

şamalıq san: belirsizlik sayı ismi (sıfatı)
şart baǵımnıǵılı qospa gäp: şart cümlesi
şart meyil: şart kipi
şeriklik дәреje, , feyildiñ şeriklik дәреjesi: işteş çatı
şıǵıs: çıkma (hâli)
şıǵıs sepligi: çıkma hâli

-T-

tabıs: yükleme (hâli)
tabıs sepligi: yükleme hâli
tañlaq sözler: ünlemler
tañlay: damak
tañlay dawıssızı: damak ünsüzü
tartım affiksleri: iyelik ekleri
täkırar kelbetlikler: aynen tekrarlı sıfatlar
til: dil
til aldı dawıssızları: dil önü, dış ucu ünsüzleri
til aldı dawıslısı: ince ünlü
til artı dawıssızları: dil gerisi, arka dil ünsüzleri
til ilimi: dil bilimi
til ortası dawıssızları: dil ortası ünsüzleri
tildiñ tik jaǵdayı: seslerin ağızdan çıkarken dilin ağız içinde alçalıp yükselmesini ifade eden terim. Buna göre dil ya qısıq köteriñki (dar yükseklik), ya orta köteriñki (orta derecede yüksek) yahut aşıq, tüsiñki, jazıq köteriñki (yükseklik derecesi en düşük) bir konumda bul
tilek meyil: istek kipi
tirkewiş: çekim edatı
tiykarǵı seplik: yalın hâl, aslî hâl

- toçka:** nokta
tolıq emes gäp: kesik cümle
tolıq gäp: tam cümle, kesik olmayan cümle
tolıqsız feyil: cevher fiili, yardımcı fiil
toplaw san: üleştirme sayı ismi (sıfatı)
turaqlı söz dizbegi: deyim
tuwra tolıqlawış: nesne, düz tümleç
tuyıq buwm: kapalı hece
tuyıq diftong: ikinci sesi ünsüzle biten diftong, kapalı diftong (ıy, iy, uw, üw gibi)
tübir: kelime kökü
tübir morfema: kök söz, basit isim
tübirles sözler: kökteş söz, aynı kökten türemiş sözler
tüp дәreje: etken çatı

-U-

- urt:** avurt
usastırwdıñ ilgerili täsiri: ilerleyici benzeşme

-Ü-

- ündew gäp:** ünlem cümlesi
ünli: tonlu
ünsiz: tonsuz

-W-

- waqıt räwişi:** zaman zarfı

KAYNAKÇA:

- A. Bekimbetov, *Häzirgi Qaraqalpaq Tili*, Nökis, 1981
 Abatbay Däwletov, *Häzirgi Qaraqalpaq Tili (Fonetika)*, Nökis, 1994.
 Emine Gürsoy-Naskali, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara, 1997
Häzirgi Qaraqalpaq Ädebiy Tiliniñ Grammatikası (Sintaksis), Özbekistan Respublikası İlimler Akademiyası Qaraqalpaqstan Bölümü, N. Däwqaraev Atındağı Til häm Ädebiyat İnstitutı, Nökis, 1992

Häzirgi Qaraqalpaq Ädebiy Tiliniñ Grammatikası (Söz Jasalıw häm Morfolojiya), Nökis, 1994

Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözligi (4 Tomlıq), Nökis, 1982

Ceyhun Vedat Uygur, *Kırğız-Kazak-Karakalpak Türkçelerinde İsim* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

TARİHTEN DESTANA AKAN
DUYARLILIK
(Dördüncü Baskı)

SADIK TURAL